

Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або

замовляйте по телефону:

(0352) 28-74-89, 51-11-41

(067) 350-18-70

(066) 727-17-62

БІБЛІОТЕКА ВЧИТЕЛЯ

О.В. Гісем, О.О. Мартинюк

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Конспекти уроків
8 клас

Тернопіль
Навчальна книга — Богдан

УДК 74.266.3
ББК 63.3(4 Укр.)
Г46

Серію “Бібліотека вчителя” засновано 2007 року

Гісем О.В.

Г 46 Історія України : конспекти уроків : 8 кл. / О.В. Гісем, О.О. Мартинюк.— Тернопіль : Навчальна книга — Богдан», 2017.— 272 с.

ISBN 978-966-10-1765-7 (серія)

ISBN 978-966-10-4706-7

Посібник укладено відповідно до нової, затвердженої Міністерством освіти і науки України, програми із курсу історії України для 8 класу.

Видання містить орієнтовне календарно-тематичне планування і розробки уроків, у тому числі уроків узагальнення та тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів.

Для вчителів історії, студентів історичних факультетів, викладачів.

УДК 74.266.3
ББК 63.3(4 Укр.)

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-1765-7 (серія)
ISBN 978-966-10-4706-7

© Гісем О.В., Мартинюк О.О., 2017
© Навчальна книга — Богдан, 2017

ВСТУП

Пропоноване видання створене з метою надання методичної й практичної допомоги вчителям, які викладають курс історії України. Розробки уроків складено згідно з чинною навчальною програмою «Історія України. 8 клас».

Розробки уроків містять змістовний систематизований матеріал, зразки наочності (схеми і таблиці), дидактичні ігри, різнорівневі матеріали для проведення поточного і тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів.

Програма курсу історії України передбачає засвоєння значного за обсягом матеріалу за обмеженою кількістю часу. Це обумовлює необхідність розв'язання вчителем складного завдання: який матеріал необхідно розглянути на уроці обов'язково, який — оглядово, а що доручити учням опрацювати самостійно. Автори надають свої пропозиції щодо цієї проблеми.

Основною змістовою одиницею посібника обрано урок. У його межах наведений матеріал поділено на окремі модулі, які вчитель може використовувати варіативно, залежно від конкретної ситуації і власних педагогічних уподобань. Саме це обумовлює наявність у розробках таких змістових елементів, як *«Додатковий матеріал»*, *«Цікаво знати»*, *«Звернути увагу!»* тощо.

Необхідність використання графічної наочності в навчальному процесі визнавалася завжди. Проте, на жаль, сьогодні вчитель має її досить мало і часто змушений готувати самостійно. Автори спробували допомогти вчителю в цьому. До кожного уроку вони пропонують значну кількість схем і таблиць. Використовувати їх у повному обсязі не завжди доцільно. Наведені схеми і таблиці є прикладами систематизації матеріалу. Учитель вибере з них ті, які вважає необхідними, або розробить власні.

Чимало уваги автори приділили роботі з писемними та візуальними джерелами. Їх використання сприятиме розвитку мислення учнів, формуватиме уявлення про «обличчя» епохи, яку вони вивчають. Проте, організовуючи роботу з джерелами на уроці, необхідно пам'ятати про їхню самоцінність і за можливості уникати їх застосування лише як ілюстрації до тексту.

Змістові модулі *«Додатковий матеріал»* містять інформацію, яка використовується вчителем за потребою як для поглиблення знань учнів про певні події та явища, так і для кращої власної інформованості. Змістові модулі *«Звернути увагу!»* містять інформацію, яка є важливою для ліпшого засвоєння матеріалу і до якої вчителю варто привернути увагу учнів.

У посібнику наведено чимало дидактичних ігор. Не підлягає сумніву, що грі належить значна роль у процесі навчання, вона збільшує його ефективність, активізує увагу учнів тощо. На уроці історії дидактична гра — це цікава для її учасників навчальна діяльність в умовних ситуаціях, спрямована на формування знань, умінь та навичок. Проте гра, як і будь-яка форма навчання, не може вважатися універсальною і єдиною. До використання гри на уроці потрібно ставитися зважено, чітко уявляти її мету. Гра може тривати протягом усього уроку або бути одним із його взаємопов'язаних елементів. Перетворювати урок на безперервний ланцюжок ігор не варто. На думку авторів, це суттєво послаблює його навчальне навантаження, перетворює гру на елементарну розвагу.

Домашнє завдання до уроків автори наводять у мінімальному варіанті, що має конкретизуватися вчителем (завдання за контурною картою, робочим зошитом, повідомлення, виконання письмового завдання тощо). Автори вважають за доцільне навести в домашніх завданнях поряд із параграфами основного підручника за чинною програмою посилання на параграфи інших підручників і посібників. Завдяки цьому вчитель і учні матимуть можливість ознайомитися з альтернативним висвітленням однотипного матеріалу.

Узагальнення і тематичне оцінювання навчальних досягнень учнів як засоби визначення їхніх компетенцій за результатами опрацювання певного матеріалу є обов'язковим. Автори пропонують різнорівневі запитання і завдання для його проведення. Проте конкретна форма проведення уроків узагальнення і тематичного оцінювання може бути, звичайно, визначена лише самим учителем, відповідно до того, що і як було викладено під час розгляду теми.

Для того щоб допомогти учням краще орієнтуватися і засвоювати навчальний матеріал, автори пропонують вчителю активно використовувати класну дошку. Зокрема, доцільно дотримуватися певної постійної системи в записях. Буде корисним, якщо впродовж уроку перед учнями будуть на дошці записані тема, план уроку, основні поняття і дати, домашнє завдання. Відповідно до цих складових розроблені конспекти окремих уроків.

Автори висловлюють надію, що пропонований посібник стане у пригоді як учителю-початківцю, так і досвідченому фахівцеві, спонукаючи його до творчої активності. Автори намагалися зробити посібник зручним і корисним у повсякденній роботі вчителя. Вони будуть вдячні всім, хто висловить зауваження і пропозиції щодо його вдосконалення.

**ОРІЄНТОВНЕ КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ.
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. 8 КЛАС**

№ уроку	Тема	Дата проведення	№ стор.
1	Вступ		6
Розділ І. Українські землі в XVI ст.			
2	Соціальна структура суспільства та економічне життя		10
3	Люблінська унія та її вплив на розвиток українських земель		17
4	Виникнення українського козацтва та перших січей		23
5	Військо Запорозьке. Козацькі війни кінця XVI ст.		28
6	Практичне заняття. Повсякденне життя представників основних верств суспільства		36
7	Церковне життя в XVI ст.		38
8	Культура України в XVI ст. Розвиток української мови, освіти, книговидавання і літописання		42
9	Культура України в XVI ст. Розвиток архітектури, образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва		46
10	Узагальнення знань та тематичне оцінювання за розділом «Українські землі в XVI ст.»		51
Розділ II. Українські землі наприкінці XVI — у першій половині XVII ст.			
11	Берестейська церковна унія та її наслідки		55
12	Соціально-економічний розвиток українських земель		59
13	Кримське ханство		64
14	Походи козаків першої чверті XVII ст. Гетьман П. Конашевич-Сагайдачний		67
15	<i>Практичне заняття.</i> Військове мистецтво, традиції та побут українського козацтва		73
16	Церковне життя в першій половині XVII ст.		76
17	Козацькі рухи 20–30-х рр. XVII ст.		81
18	Культура України наприкінці XVI — у першій половині XVII ст. Розвиток освіти, літописання, літератури, книговидавання		89
19	Культура України наприкінці XVI — у першій половині XVII ст. Театр, музика, архітектура та образотворче мистецтво		93
20	Узагальнення знань та тематичне оцінювання за розділом «Українські землі наприкінці XVI — у першій половині XVII ст.»		98
Розділ III. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.			
21	Початок Національно-визвольної війни. Події 1648—1649 рр.		106
22	Українська козацька держава — Військо Запорозьке		116
23	Военно-політичні події 1650—1653 рр.		121
24	Українська козацька держава в системі міжнародних відносин		128
25	Военно-політичні події 1654—1657 рр.		133
26	<i>Практичне заняття.</i> Богдан Хмельницький як політик і людина		138
27	Наш край у роки Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.		141

№ уроку	Тема	Дата проведення	№ стор.
28	Узагальнення знань та тематичне оцінювання за розділом «Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.»		143
Розділ IV. Українські землі наприкінці 50-х рр. XVII — на початку XVIII ст.			
29	Гетьманування І. Виговського. Початок Руїни		150
30	Розкол козацької України. Андрусівське перемир'я		156
31	Україна у 60—80-ті рр. XVII ст.		162
32	Правобережне козацтво в останній чверті XVII ст. Закріплення розподілу Української козацької держави між Московським царством і Річчю Посполитою		171
33	Запорозька Січ у другій половині XVII ст. Кошовий отаман І. Сірко		175
34	<i>Практичне заняття «Руїна: причини і наслідки»</i>		183
35	Лівобережна Гетьманщина наприкінці XVII ст. Початок гетьманування І. Мазепи		184
36	Північна війна Московської держави зі Швецією та Україна. Повстання С. Палія. Виступ гетьмана І. Мазепи проти царської влади		192
37	Гетьман П. Орлик і його Конституція. Ліквідація козацтва у Правобережній Україні		197
38	Церковне життя. Культура наприкінці XVII — у першій половині XVIII ст.		200
39	Наш край наприкінці XVII — на початку XVIII ст.		212
40	Узагальнення знань та тематичне оцінювання за розділом IV «Українські землі наприкінці 50-х рр. XVII — на початку XVIII ст.»		214
Розділ V. Українські землі у 20—90-х рр. XVIII ст.			
41	Посилення колоніальної політики Російської імперії		219
42	Лівобережна та Слобідська Україна. Ліквідація Гетьманщини		226
43	Південна Україна. Ліквідація Запорозької Січі		231
44	Національно-визвольна боротьба українського народу		239
45	Правобережжя та західноукраїнські землі в останній чверті XVIII ст.		245
46	Культура українських земель у другій половині XVIII ст. Освіта і книгодрукування, література, розвиток природничих наук		250
47	Культура українських земель у другій половині XVIII ст. Архітектура, образотворче мистецтво, музика		256
48	<i>Практичне заняття «Козацькі літописи XVII—XVIII ст. як історичні джерела»</i>		261
49	Наш край у 20—90-х рр. XVIII ст.		263
50	Узагальнення знань та тематичне оцінювання за розділом V «Українські землі у 20—90-х рр. XVIII ст.»		265
51	Узагальнення знань до курсу «Україна в Ранньомодерну добу та її внесок у загальноєвропейську спадщину»		268

Дата

Клас

УРОК № 1

Тема. Вступ

Додатковий

матеріал до уроку

Мета: охарактеризувати зміст і завдання курсу історії України; визначити її джерела і періодизацію; з'ясувати, як працювати з підручником, атласом; розвивати в учнів інтерес до історії; виховувати повагу до історичного минулого своєї Батьківщини.

Тип уроку: вступний.

Обладнання: підручник, стінна карта, атлас, ілюстративний матеріал.

Основні терміни та поняття: історія, історичний факт, історична подія, історія України, Нова доба історії українських земель, історичні джерела, історичний час, хронологія, періодизація, політичне становище, козацька доба.

Основні дати та події: XVI—XIX ст. — історія Нового часу; кінець XV — перша половина XVII ст. — ранній Новий час, або Ранньомодерна доба.

Хід уроку

I. Організація навчальної діяльності

Учитель знайомить учнів із загальними питаннями організації навчальної діяльності під час вивчення нового курсу.

II. Вивчення нового матеріалу

1. Знайомство з підручником

Учитель пояснює учням, що надійним помічником під час вивчення нового предмета для них стане підручник. За змістом підручника вчитель знайомить учнів із його структурою, поділом на теми і параграфи.

Розповідь учителя

Матеріал підручника об'єднано в шість тем, кожна з яких містить від чотирьох до шести параграфів, що, у свою чергу, поділяються на декілька пунктів. Із минулого року вам уже відомо, що історія, як і будь-яка інша наука, має власну термінологію, яку необхідно розуміти. Підручник містить дати основних подій, визначення понять і термінів, інформацію про видатних історичних діячів. Працюючи на уроках і вдома, необхідно обов'язково перевіряти, чи правильно ви запам'ятали хронологію подій, імена осіб, нові слова, назви, поняття й терміни.

Важливу роль для розуміння матеріалу мають наведені в підручнику документи, ілюстрації, карти і схеми. Працюючи з відповідним параграфом, необхідно прочитати включений до нього документ і відповісти на поставлені запитання. Розглядаючи ілюстрації, обов'язково звертайте увагу на підписи, які пояснюють зміст зображеного. Наявні в підручнику схеми розкриють зв'язки між складовими певного історичного явища, пояснять його особливості тощо. Робота з історичною картою дозволить з'ясувати, де саме відбувалися події, про які йдеться в тексті, або які зміни вони спричинили.

Після кожного параграфа підручника розміщені запитання і завдання, структуровані в чотири блоки. Умовні позначки допоможуть вам правильно виконати їх.

Закінчивши навчальну тему, ви матимете можливість підсумувати вивчений матеріал за наведеними після неї узагальнюючими завданнями. Тестові завдання до теми дозволять вам самостійно перевірити рівень своїх знань, готуючись до тематичного оцінювання.

2. Нова доба в історії України

Актуалізація опорних знань

Що таке історія?

Розповідь учителя

У 8 класі ви продовжите вивчення систематичного курсу історії — як всесвітньої, так і історії України.

Як ми з'ясували, слово «історія» має давньогрецьке походження і перекладається як «дослідження», «оповідь про події». Давньогрецький письменник і вчений Геродот, якого вважають «батьком історії», називав «історіями» свої оповідання про греко-перські війни.

Термін «історія» має кілька значень. Історія як наука вивчає минуле людських спільнот, що заселяли нашу планету від найдавніших часів і до сьогодення.

Учених, які досліджують те, що відбувалося в минулому людських спільнот, називають істориками. В основу їхньої цікавої, але й дуже складної праці покладені дослідження історичних фактів та історичних подій.

*Робота з термінами та поняттями**

Історичні факти — дійсні, невигадані випадки, які відбувалися насправді.

Історичні події — сукупність пов'язаних між собою важливих фактів суспільного життя, які становлять єдине ціле.

Розповідь учителя

Історія України є невід'ємною складовою всесвітньої історії. Це наука, що вивчає розвиток людського суспільства на українських землях у хронологічній послідовності та визначає його основні закономірності. Вона досліджує історію українського народу, його боротьбу за державну незалежність та пов'язані з нею подвиги, драми, тріумфи і трагедії.

Історична наука не стоїть на місці. Завдяки новим відкриттям вона оновлює й поглиблює наші знання про історичні події. На основі досліджень учених-істориків створено навчальний предмет «історія України», вивчення якого ви продовжите цього року. Він відображає сучасне бачення минулого нашої Батьківщини.

Актуалізація опорних знань

- 1) Який період історії України ви вивчали минулого року? Назвіть його хронологічні межі.
- 2) Які події середньовічної історії України вам запам'яталися найбільше?

Розповідь учителя

У 8 класі ви продовжите вивчати курс історії України. Розглядаючи особливості розвитку суспільства на території нашої держави, ви познайомитесь із подальшою історією українського народу.

Історія України, як ви вже знаєте, поділяється на певні історичні періоди — етапи її політичного, суспільного й культурного розвитку, що характеризуються визначними подіями, явищами, процесами тощо. У попередніх класах ви, відповідно до існуючої на сьогодні періодизації, вивчали давню й середньовічну історію України.

(Учитель звертає увагу учнів на таблицю).

Робота з таблицею

Періодизація історії України

Назва періоду	Хронологічні межі	Характеристика
Стародавня історія	Близько 1 млн років тому — IV ст. н. е.	Найтриваліший період, що охоплює події від появи людей на території України і до Великого переселення народів
Середньовічна історія	V ст. н. е. — кінець XV ст.	Розповідає про події, що відбувалися в період від Великого розселення слов'ян (складова процесу Великого переселення народів) і до кінця XV ст.
Нова історія	XVI—XIX ст.	Характеризує розвиток українських земель у XVI—XIX ст.
Новітня історія	XX — початок XXI ст.	Знайомить із подіями від початку XX ст. і до сьогодення

* Тут і далі: визначення термінів і понять учні записують у зошит протягом усього навчального року.

Робота з термінами та поняттями

Історична періодизація — поділ історії на певні періоди, що є історичними етапами суспільного або культурного розвитку країн та народів і характеризуються визначними подіями, явищами або процесами.

Цього року ви розпочинаєте вивчати нову історію України й познайомитесь із подіями, що відбувалися на наших землях у XVI—XVIII ст. Історія України є складовою всесвітньої історії, у якій нова історія поділяється на ранній Новий час, або Ранньомодерну добу (кінець XV — перша половина XVII ст.), і Новий час, або Модерну добу (друга половина XVII — XIX ст.). Історія України, яку ви вивчатимете у 8 класі, познайомить вас із добою раннього Нового часу й першою частиною історії Нового часу на території нашої держави. Події, що відбувалися в цей час в Україні, відображають загальні тенденції, притаманні всесвітній історії цього часу, і мають особливості, пов'язані зі специфікою розвитку суспільства на цих землях.

Зверніть увагу!

Період, який ви вивчатимете, називають **козацькою добою** в історії нашої держави. Саме українське козацтво стало визначальним чинником суспільного розвитку цього часу. Одним із головних здобутків цього періоду було виникнення Української козацької держави — Гетьманщини, що утворилася внаслідок Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Ви матимете також можливість познайомитись із багатьма непересічними історичними особистостями цього часу — козацькими ватажками, діячами церкви, ученими, митцями тощо. Усі вони були творцями історії України цієї доби. Дізнавшись про їхню діяльність, ви переконаєтесь, як багато вони зробили для своєї Батьківщини. Адже в ті далекі часи закладалися підвалини нашої сучасної державності.

Пізнання минулого відбувається на основі вивчення й аналізу дослідниками історичних джерел.

Робота з термінами та поняттями

Історичні джерела — усе, що було створено людиною в процесі своєї діяльності й збереглося до наших днів, що дозволяє вивчати минуле людського суспільства і відображає його історичний розвиток.

Досліджуючи різноманітні історичні джерела, учені дізнаються про те, яким було життя людей у різні історичні періоди. Існують різні типи історичних джерел, серед яких основними є речові, усні, писемні, мовні, етнографічні, фото- і кінодокументи. Кожне окреме джерело відображає лише один бік минулого і містить обмежений обсяг історичної інформації. Оскільки творцями всіх пам'яток минулого були люди, то історичні джерела відображають їхнє бачення і сприйняття подій. Унаслідок цього повну картину життя людей у певний період можна відтворити лише шляхом поєднання й порівняння інформації з різних історичних джерел.

Зверніть увагу!

Основними історичними джерелами, за якими вчені досліджують історію України, є речові, писемні, усні, мовні та етнографічні.

Головне місце серед джерел вивчення Нової доби посідають писемні.

Робота з таблицею

Основні джерела вивчення Нової історії України

Речові джерела	Усні джерела	Етнографічні джерела	Писемні джерела	Мовні джерела
Залишки будівель, поховання, знаряддя праці, побуту, зброя, прикраси тощо	Легенди, білини, перекази, казки, пісні тощо	Пам'ятки, які містять відомості про особливості буття, культури і звичаїв народу	Літописи, документи, листи тощо	Відомості з історії розвитку мови

Запитання

1) Що таке історична періодизація?

- 2) На які періоди поділяється історія України?
- 3) Що таке історичні джерела?
- 4) Які існують типи історичних джерел?
- 5) Які типи історичних джерел переважно використовують під час вивчення історії українських земель Нової доби?

3. Політичне становище українських земель у першій половині XVI ст.

Розповідь учителя (супроводжується демонстрацією карти)

Наприкінці XV — у першій половині XVI ст. українські землі перебували у складі різних держав. Переважна більшість, а саме Підляшшя, Волинь, Східне Поділля (Брацлавщина) і Київщина, входили до складу Великого князівства Литовського. Галичина, Белзщина, Холмщина і Західне Поділля належали Польському королівству. Від середини XIV ст. Буковина належала Молдавському князівству. У 1514 р. Молдавське князівство разом з українськими землями потрапило в залежність до Османської імперії. Турецька влада створила на Буковині військово-адміністративну одиницю — Хотинську райю. Закарпаттям із XIII ст. володіло Угорське королівство. Унаслідок поразки від турків-османів під Могачем у 1526 р. Угорщина втратила свою незалежність, а Закарпаття поділили австрійські Габсбурги (західна частина) і залежне від турків-османів Трансільванське (Семіградське) князівство (східна частина).

У Криму та частині Північного Причорномор'я від середини XV ст. існувала держава татарського народу — *Кримське ханство*, яке з 1478 р. було васалом Османської імперії. Чернігово-Сіверщина внаслідок московсько-литовських війн кінця XV — початку XVI ст. увійшла до складу Великого князівства Московського.

III. Закріплення нових знань

Бесіда

- 1) У чому полягає зв'язок між історією України як наукою і навчальним предметом?
- 2) Для чого історію України, як і всесвітню, поділяють на періоди?
- 3) На які дві частини поділяється Нова історія?
- 4) Чому період кінця XV — XVIII ст. в українській історії називають козацькою добою?
- 5) Який тип джерел є головним у дослідженні Нової доби історії України?
- 6) Які події вивчає Нова доба історії України?
- 7) Яким було політичне становище українських земель на початку доби Нової історії?
- 8) У складі якої держави перебувала більша частина українських земель у першій половині XVI ст.?

IV. Підсумки уроку

Заключне слово вчителя

Вивчати історію необхідно, оскільки без знання свого минулого ми не зможемо зрозуміти сучасність і спрогнозувати майбутнє. Історія України містить чимало цінного для розуміння сьогодення.

В Україні в минулому відбувалися процеси, схожі з тими, що мали місце в інших частинах Європи та світу. Тому історію України, як і всесвітню історію, поділяють на стародавній, середньовічний, новий і новітній періоди.

Довідатися про різні події минулого можна шляхом поєднання інформації, отриманої з різних історичних джерел.

У 8 класі ми вивчатимемо першу частину нової історії України, що охоплює події XVI — першої половини XVIII ст. Цей період української історії називають козацькою добою, підкреслюючи цим визначальну роль козацтва у його подіях.

Українські землі впродовж першої половини XVI ст. входили до складу різних держав, що обумовлювало певні особливості їхнього розвитку.

V. Домашнє завдання

Опрацювати вступну частину підручника.

Дата

Клас

РОЗДІЛ І. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В XVI СТ.

УРОК № 2

Тема. Соціальна структура українського суспільства та економічне життя

Додатковий

матеріал до уроку

Мета: розповісти про основні верстви тогочасного українського суспільства; порівняти становище непривілейованих і привілейованих груп населення; охарактеризувати особливості тогочасного економічного життя українських земель; розвивати в учнів уміння аналізувати та зіставляти історичні події та робити висновки; виховувати почуття патріотизму, інтерес і повагу до історичного минулого своєї держави.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, схема станового поділу суспільства, стінна карта, атлас, ілюстративний матеріал.

Основні терміни та поняття: соціальна структура суспільства, шляхта, князі, бояри, зем'яни, слуги, данники, тяглі, фільварок, магдебурзьке право, «Устава на волоки».

Основні дати та події: 1528 р. — здійснення «попису земського»; 1529 р. — Перший Литовський статут; 1557 р. — «Устава на волоки»; 1566 р. — Другий Литовський статут.

Хід уроку

I. Організація навчальної діяльності

II. Вивчення нового матеріалу

Актуалізація опорних знань

- 1) Що таке соціальна структура суспільства?
- 2) Якими були основні верстви населення українських земель у другій половині XIV — XV ст.?
- 3) Які верстви населення українських земель другої половини XIV—XV ст. були привілейованими, а які — ні? Чим відрізнялося їхнє становище?

1. Соціальна структура населення українських земель

Розповідь учителя

У першій половині XVI ст. соціальна структура українського суспільства мала становий характер.

Робота з термінами та поняттями

Соціальні стани — великі групи людей, що мають закріплені законом права та обов'язки, відрізняються своїм політичним становищем і наявністю привілеїв.

Привілей — пільга, право, надане володарем окремим особам, групам людей, станам.

(Учитель демонструє учням схему.)

Робота зі схемою

Становий поділ українського суспільства на початку XVI ст.

Основними станами в тогочасній Україні були **шляхта, духовенство, міщани й селяни**. За своїми правами стани поділялися на **привілейовані, напівпривілейовані та непривілейовані**.

Вершину панівного стану — шляхти — посідали нащадки удільних князів Рюриковичів і Гедиміновичів. Вони становили замкнену групу, до якої не можна було увійти, навіть маючи великі статки або обіймаючи найвищі державні посади. Князівські роди поділялися на «княжат головних», до яких належали Острозькі, Заславські, Сангушки, Чарторийські, Корецькі, Гольшанські-Дубровицькі, та «княжат-повітовників». «Княжата головні» не підлягали дії місцевої адміністрації, мали право входити до великокнязівської ради й виступати у військові походи зі своїми загонами під родовими гербами. Їм належали спадкові землеволодіння, де вони мали право здійснювати суд над своїми підданими, установлювати податки й повинності, надавати підлеглим землю за умови несення служби. «Княжата-повітовники» таких прав і привілеїв не мали, а їхні збройні загонали виступали у складі повітового ополчення, підпорядкованого місцевій адміністрації.

До панів належала заможна шляхта, яка не мала князівських титулів, але вирізнялася давністю походження, спадковим землеволодінням і певними привілеями.

Робота з термінами та поняттями

Шляхта — привілейований панівний стан у Польщі, Литві, на українських та білоруських землях, які в XIV—XVIII ст. належали Великому князівству Литовському або Речі Посполитій.

До середньої і дрібної шляхти належали зем'яни й бояри. Це була залежна від князів і панів верства, представники якої здобували шляхетство і право на володіння землею, відбуваючи військову (боярську) службу зі своїми загонами кіннотників або особисто.

У 1528 р. було проведено «попис земський» (перепис шляхти). Посилання на цей «попис» стало відтоді доказом шляхетства. Водночас терміни «зем'янин» і «боярин» замінили на єдиний — «шляхтич». Ті, за ким шляхетство не було визнано, втратили права та привілеї і злилися із селянством.

Права і привілеї шляхти були закріплені укладенням збірок законів — Литовських статутів. **Перший Литовський статут 1529 р.** узаконив поділ шляхетства на шляхту, яка отримувала землі за службу, і магнатів — князів і панів, що володіли містами, містечками і величезними землями за спадковим правом, підпорядковувалися лише великому князеві й мали власні військові загонали. **Другий Литовський статут 1566 р.** збільшив обсяг прав служилої шляхти, зрівнявши її з магнатами. Шляхта отримала доступ до управління державою завдяки участі в роботі повітових сеймиків (місцевих станово-представницьких органів) і Великого вального (загального) сейму.

Постать в історії

Визначним представником української шляхти XVI — початку XVII ст. був князь, магнат, культурний діяч **Костянтин-Василь Острозький** (1526—1608). Його небезпідставно вважають найвидатнішою особистістю роду Острозьких. Наприкінці XVI ст. він був найбільшим після короля Речі Посполитої землевласником. Мав великі маєтності на Волині, Галичині, Київщині та Поділлі, що налічували 25 міст, 10 містечок і 670 сіл (річні прибутки князя — 10 млн злотих — становили два державні бюджети Речі Посполитої). Обіймав посади старости володимирського, маршалка волинської шляхти, київського воєводи, сенатора сейму Речі Посполитої. На посаді київського воєводи був фактичним господарем українського порубіжжя, або «некоронованим королем Русі». Висувався претендентом на польську корону в 1572 р. після смерті Сигізмунда II Августа та на московський трон після смерті царя Федора в 1598 р.

Послідовно захищаючи права України, Острозький виступав проти укладення Люблінської унії. Він вважав, що Україна має стати третім рівноправним суб'єктом Речі Посполитої поряд із Польщею та Литвою. Підписав унію лише під загрозою втрати маєтностей.

Острозький відомий своєю меценатською діяльністю. Він підтримував різноманітні православні інституції, медичні та освітні заклади. Заснував школи в Турові, Володимирі-Волинському, Слуцьку, Острозі, при Києво-Печерському монастирі, а також друкарні в Острозі, при Дерманському та Києво-Печерсько-

му монастирях. Був противником Берестейської церковної унії. Виступав за культурно-релігійну автономію українського та білоруського народів, створення європейської антитурецької ліги.

Коштом князя в Києві відбудували Кирилівський та Межигірський монастирі, на Подолі спорудили церкви Миколи Доброго й Різдвяно-Предтечинську. Острозький вважався також патроном (покровителем) понад тисячі православних церков на українських землях.

Розповідь учителя

Привілейованим станом українського суспільства було духовенство, що становило майже десяту частину всього населення. Духовенство не підлягало дії світського суду, у разі потреби його справи розглядалися у спеціальному суді єпископа. Воно поділялося на вищих церковних ієрархів (митрополит, єпископи, архієпископи та ін.), які обіймали свої посади лише за дозволом великих князів литовських і польських королів, та нижче парафіяльне духовенство. Становище нижчого духовенства було залежним від шляхти і магнатів, на землях яких розташовувалися їхні парафії.

До **напівпривілейованого стану** належало **міщанство**, що мало привілеї на міське самоврядування, окремий становий суд, заняття ремеслами й торгівлею. Проте міщани були також зобов'язані сплачувати податки, виконувати повинності на користь приватних власників міст або держави.

Найзаможнішою частиною населення міст був **патриціат**, що складався з найбагатших **купців, лихварів і ремісників**. До бюргерства, або середньої за рівнем заможності частини міщанства, належали цехові майстри і більшість купецтва. Основою соціальної піраміди міського населення був плебс, який складався з дрібних ремісників і торговців.

Переважну більшість населення українських земель (близько 80 %) складало **селянство**, що було **непривілейованим станом**. За своїм правовим становищем воно поділялося на «похожих» (або «вільних») селян і «непохожих» (або «отчичів»). Правом безперешкодного переходу від одного землевласника до іншого користувалися лише останні. «Непохожі» селяни примусово й безоплатно працювали в господарстві пана.

Цікаво знати

За наполяганням магнатів і шляхти влада встановлювала різноманітні обмеження на перехід селян. Зокрема, у Галичині перейти від одного пана до іншого селянин міг лише в дні Різдва за умови сплати викупу — копії грошей, міри пшениці, чотирьох «руських» сирів тощо. Пізніше було встановлено, що селянин може залишити маєток пана, лише посадивши на землю замість себе іншого господаря.

За характером повинностей, які виконувало селянство, воно поділялося на три групи. Слуги були особисто вільними селянами, які за службу своєму володарю отримували землю та звільнялися від інших повинностей. Від селян-слуг походили деякі дрібні шляхтичі. Більшість селянства становили данники. Це були вільні селяни, які сплачували державі данину (чинш) натурою або грошима. Тяглими селянами називали таких, що не мали власної землі й за користування землею відбували відробітком повинності на користь держави або землевласників зі своїм «тяглом» (робочою худобою). Вони були як вільними, так і прикріпленими до своїх наділів.

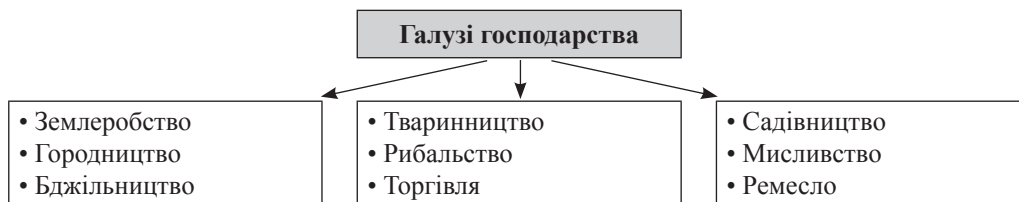
2. Розвиток сільського господарства. Фільваркове господарство

Розповідь учителя

Основою сільського господарства на українських землях було землеробство. Рівень його розвитку в різних місцевостях був неоднаковим. На Галичині, Волині, Поділлі та в центральних районах Київщини переважала трипільна система землеробства, а на Поліссі, півдні Київщини і Переяславщині зберігалися менш продуктивні двопільна й перелогова системи. Поступово набувають поширення більш досконалі знаряддя праці. Поряд із сохою стали використовувати плуг із залізним лемешем, у який запрягали волів. Трипільна система й плугова оранка здебільшого застосовувалися в господарствах магнатів і шляхти.

(Учитель демонструє учням схему).

Господарство на українських землях

Крім землеробства, у цей період розвивалися тваринництво, городництво, садівництво і бджільництво. Не втрачали свого значення в господарському житті також рибальство й мисливство.

На українських землях у складі Великого князівства Литовського сільське господарство мало переважно натуральний характер. Сільськогосподарські продукти вироблялися в основному для власних потреб. Торгівля ними, особливо з іншими країнами, майже не велася.

Сільське господарство українських земель у складі Польського королівства поступово переорієнтовувалося на потреби європейського ринку, де зростав попит на продукцію промислів і сільського господарства. У Західній Європі в XVI ст. внаслідок Великих географічних відкриттів відбувалася «революція цін» (про неї ви дізнаєтеся з курсу всесвітньої історії). Вона практично не зачепила Центральну й Східну Європу, де ціни на продукти харчування були набагато нижчими. Це сприяло збільшенню шляхтою виробництва зерна на продаж. Тому шляхта на українських землях стала створювати фільварки, збільшувати панщину й відбирати землю в селян. Одночасно із цим зростала кількість «непохожих» селян.

Робота з термінами та поняттями

Фільварок — хутір, маєток, велике шляхетське господарство, орієнтоване на ринок; був багатопрофільним господарством, у якому вся земля належала панові і яке базувалося на праці селян, що відробляли тяглову службу або панщину.

Поширенню фільваркової системи господарювання на українських землях у складі Великого князівства Литовського сприяло здійснення заходів за «Уставою на волоки» (1557 р.), підписаною польським королем і великим князем литовським Сигізмундом II Августом. Згідно з документом, усі земельні володіння великого князя вимірювалися й ділилися на однакові частини — **волоки**. Найкращі орні землі відводилися під великокнязівські фільварки, решта розподілялася між селянами. За користування волокою тяглові селяни з усіма дорослими членами своєї родини повинні були відпрацьовувати два дні панщини на тиждень у фільварку.

Зверніть увагу!

Волочна реформа зруйнувала давню форму користування землею сільською громадою й замінила її на подвірну. Збільшилися повинності селян, обмежилися їхні права переходу. Селян фактично позбавили права користуватися лісами, зменшили площу земель спільного користування (пасовища, луки).

У другій половині XVI ст. волочна система землекористування була поширена на землі шляхти і церкви. Фактично відбулось і прикріплення селян до землі й землевласника — запроваджувалося кріпацтво.

Робота з термінами та поняттями

Кріпацтво — система правових норм, які встановлювали залежність селянина від землевласника й право останнього володіти селянином-кріпаком як власністю.

Проблемне запитання

Поясніть, чи існує зв'язок між відкриттям Х. Колумбом Америки і поширенням фільваркової системи на українських землях у XVI ст.

3. Розвиток міст, ремесел і торгівлі

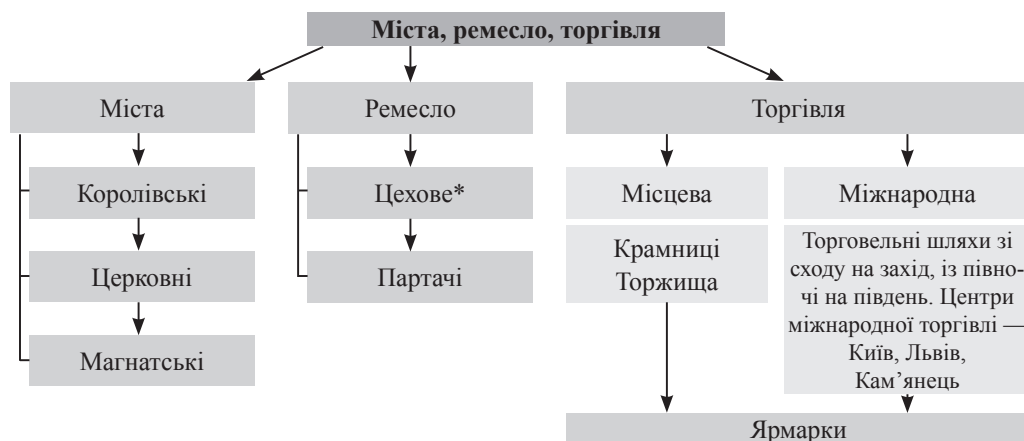
Розповідь учителя

У XVI ст. на українських землях зростали й розвивалися міста. Найбільше міст було на західноукраїнських землях. На Східному Поділлі та Київщині їх було набагато менше через постійну загрозу татарських набігів. Найбільшим містом був Київ, де жило близько 6 тис. осіб. Великими й середніми містами (200—700 будинків) вважалися Брацлав, Кременець, Вінниця, Житомир, Луцьк, Острог, Львів тощо.

Чимало міст перебувало в залежності від магнатів і церкви. Існували також міста, підпорядковані польським королем і великому князю литовському. Державна влада намагалася сприяти їхньому розвитку, оскільки міста сплачували великі податки й захищали від нападів татар. Наприкінці XV — на початку XVI ст. на українські землі стало поширюватися магдебурзьке право.

Робота зі схемою

(Учитель демонструє учням схему.)

Робота з термінами та поняттями

Магдебурзьке право — німецьке міське право доби Середньовіччя, за яким міста звільнялися від управління й суду приватних власників або державних урядників та створювали власні органи міського самоврядування.

Розповідь учителя

Міста, що здобували магдебурзьке право, управлялися *магістратом* — становим виборним органом самоврядування, що складався з ради (адміністративного органу й суду в цивільних справах) та лави (суду в кримінальних справах). Раду очолював бурмістр, а лаву — вїйт.

Магдебурзьке право надавали містам польський король, великий князь литовський, а пізніше й великі магнати. Протягом XV — першої половини XVI ст. таке право мала більшість великих міст України.

Міста були осередками ремесла й торгівлі. У середині XVI ст. налічувалося вже понад 130 різноманітних спеціальностей, із них близько 80 були безпосередньо ремісничими. Водночас більшість жителів міст займалися і сільським господарством.

На українських землях у складі Польського королівства переважна більшість міських ремісників об'єднувалися в цехи. При цьому для православних міщан доступ до них ускладнювався. Позацехових ремісників, що не мали можливості вступити до цехів, називали партачами (від латин. «осторожень»). Цехи всіляко боролися з ними. В українських містах на території Великого князівства Литовського цехи були менш поширені.

У XVI ст. тривав подальший розвиток торгівлі. Основними формами торгівлі були ярмарки, що відбувалися кілька разів на рік у великих містах, торги, які проходили кілька разів на тиждень, і щоденна торгівля в міських крамницях. Купці в містах створювали об'єднання на зразок ремісничих цехів.

* Для православних міщан вступ до цехів був обмежений.

Активно розвивалася міжнародна торгівля. Через українські землі проходили торговельні шляхи, якими східні й московські товари, а також продукти місцевого виробництва везли до країн Центральної та Західної Європи. З українських земель на захід везли віск, мед, зерно, шкіру, худобу, солону рибу, сіль, деревину. Натомість завозилися одяг, ремісничі вироби, вина, залізо, папір, зброя, тканини (атлас, оксамит, сукно, полотно) тощо. Центрами міжнародної торгівлі стали Київ, Львів, Луцьк, Кам'янець.

Робота з документом

Із повідомлення литовського дипломата Михалона Литвина про розвиток торгівлі в Києві в середині XVI ст.

«Київ дуже багатий на іноземні товари, бо нема шляху більш звичного, як давня, давно прокладена й добре відома дорога, що веде з чорноморського порту, міста Кафи, через ворота Таврики, на Таванську переправу на Дніпрі (Тавань — острів у нижній течії Дніпра. — Авт.), а звідти степом у Київ; цією дорогою відправляють з Азії, Персії, Індії, Аравії, Сирії на північ у Московію, Псков, Новгород, Швецію й Данію всі східні товари, а саме: коштовне каміння, шовк і шовкові тканини, ладан, пахощі, шафран, перець й інші прянощі. Цією дорогою часто йдуть іноземні купці: вони створюють загони іноді в тисячу осіб, які називаються караванами, і супроводять обози, що складаються з численних навантажених возів і нав'язаних верблюдів...

При приході каравану значні прибутки здобувають київські жителі: воєводи, митники, купці, міняйли, човняри, візники, трактирники й шинкарі, і це не викликає жодних скарг...

У непоказних київських хатах зустрічається не тільки достаток, але навіть величезна кількість плодів, овочів, меду, м'яса, риби... Внаслідок вищезазначених причин вони настільки переповнені дорогими шовковими тканинами, коштовним камінням, соболинами та іншими хутрами, а також прянощами, що мені самому доводилося бачити шовк, який обходився дешевше, ніж льон у Вільні, і перець, дешевший за сіль».

Запитання до документа

- 1) Визначте за картою в атласі маршрут торговельних караванів із Криму до Києва, описаний у документі.
- 2) Із яких країн і куди везли товари через Київ?
- 3) Які товари купецькі каравани привозили до Києва?
- 4) Як розвиток торгівлі, за спостереженнями автора документа, впливав на життя киян?

III. Закріплення нових знань

Дидактична гра «Асоціації»

Правила гри. Учитель називає поняття, термін, подію, ім'я історичного діяча з вивченої теми й доручає учням пояснити, із чим або ким вони його асоціюють. За потреби вчитель може запропонувати пояснити, чому виникла саме така асоціація. Якщо під час гри вчитель помічає недоліки в рівні засвоєння нового матеріалу, їх необхідно виправити.

Гра може проводитися в усній або письмовій формі, з усім класом або окремими учнями.

Бесіда

- 1) Що таке соціальний стан?
- 2) Якими були основні стани українського суспільства на початку XVI ст.?
- 3) Які стани на початок XVII ст. були привілейованими?
- 4) Хто такі магнати?
- 5) Коли було прийнято Перший та Другий Литовські статuti?
- 6) На які групи за рівнем заможності поділялося міщанство?
- 7) Представники якого стану складали більшість населення українських земель?
- 8) На які групи поділялося селянство за виконанням повинностей?
- 9) Що таке фільварок?
- 10) Коли було прийнято «Уставу на волоки»?
- 11) Як управлялися міста, що здобули магдебурзьке право?
- 12) Які форми торгівлі існували в XVI ст. в Україні?

Завдання

Складіть таблицю «Становий поділ українського суспільства на початку XVI ст.».

Стан	Правове становище

IV. Підсумки уроку

Заключне слово вчителя

У XVI ст. населення українських земель поділялося на стани. Кожен стан мав свої права, привілеї та обов'язки.

У першій половині XVI ст. остаточно сформувався правовий статус шляхти. Найчисленнішим і найбільш безправним станом українського суспільства було селянство.

Втягування українських земель у європейський ринок сприяло зростанню попиту на продукцію сільського господарства й появі фільварків.

Українські міста в XVI ст. зростали, багатіючи на розвитку ремесла й торгівлі. Розгортався процес набуття містами магдебурзького права.

V. Домашнє завдання

- 1) Опрацювати відповідний параграф підручника.
- 2) Підготувати есе (див. пам'ятки в додатку до підручника) за темою «Позитивні та негативні наслідки станового поділу українського суспільства XVI ст.».